

კავკასიელთა სარიტუალო პრაქტიკის ისტორიისთვის

სიხარულიძე ქეთევან

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2025.55>

აბსტრაქტი. სტატიაში განხილულია კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა ზოგიერთი კალენდარულ წეს-ჩვეულები, რომლებსაც ახლდა კარდაკარ მსვლელობა. ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებში კარდაკარ სიარულის ჩვეულებას მსგავსი სტრუქტურა და შინაარსი ჰქონდა. უნდა აღინიშნოს, რომ მსვლელობის მონაწილეები საკვებ პროდუქტს ითხოვდნენ და არა სხვა რაიმე საჩუქარს, რაც ამ რიტუალების ნაყოფიერებასთან კავშირზე უნდა მეტყველებდეს. ამავე რიგისაა გაზაფხულზე პირველი ხნულის გატანა, რომელშიც მთელი სოფელი მონაწილეობდა. ამ პროცესში ჩართული იყო შელოცვის მსგავსი ტექსტები, რომლებიც სასურველი შედეგის მისაღებად იყო წარმოთქმული.

ყველაზე უფრო მასშტაბური საგაზაფხულო დღესასწაულებს შორის იყო ბერიკაობა, ბუნების აღორძინებისა და აგრარული კულტმსახურებისთვის განკუთვნილი მრავალდღიანი სხვადასხვა ეპიზოდისაგან შემდგარი დღესასწაული. დრამატული ეპიზოდებით გამდიდრებული ბერიკაობაც ნაყოფიერების კულტთანაა დაკავშირებული.

დროთა განმავლობაში კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალში შევიდა იმპროვიზირებული სანახაობები, ნიღბები და სხვა თეატრალური ელემენტები. მონაწილეთა ტანსაცმელში დომინირებდა თხის ან ცხვრის ტყავი, რომელიც რიტუალური შემოსვის რუდიმენტს უნდა წარმოადგენდეს. კავკასიის ხალხებში დასტურდება რწმენათა ერთი ფენა, რომელიც დაკავშირებულია ტყავთან, როგორც ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლურ ხატთან. ამაზე მეტყველებს არქეოლოგიური მონაპოვარი, კედლის მხატვრობა და ცხვრის ან თხის გამოსახულებანი მატერიალური კულტურის ძეგლებზე.

როგორც საქართველოში, ისე ჩრდილოეთ კავკასიაში კარდაკარ ჩამოვლის ჩვეულებები დაფიქსირდა და მეცნიერული ინტერესების სფეროში მოექცა XIX-XX საუკუნეებში, როცა მათ უკვე გასართობი და კომიკური ხასიათი ჰქონდათ, მაგრამ სწორედ გროტესკმა შემოინახა მათში ნაყოფიერების უძველესი კულტის ნიშნები.

კარდაკარ სიარულის ძირითადი ელემენტებისა და თანმხლები სიმბოლოების მსგავსება კიდევ ერთი დასტურია კავკასიელთა მსოფლმხედველობისა და კულტურის ერთგვაროვნებისა.

საკვანძო სიტყვები: წეს-ჩვეულებები, კარდაკარ ჩამოვლა, ტყავის სიმბოლო, ნაყოფიერების კულტი

ბევრი ხალხის რიტუალურ პრაქტიკაში გვხვდება კარდაკარ სიარულის ტრადიცია. იგი შორეულ წარსულში იღებს სათავეს, როცა ადამიანებს უშუალოდ ბუნების წიაღში ეგულებოდათ ღვთაებრივი ძალები და აქვე ამყარებდნენ მათთან ურთიერთობას. დროთა განმავლობაში გამოიკვეთა ღვთაებათა ფუნქციები და მათთვის სალოცავებიც ააგეს, თუმცა ამას კარდაკარ ჩამოვლა არ გაუუქმებია. ამგვარი მსვლელობა ჩართულია რომელიმე რელიგიურ დღესასწაულში და მას არ აქვს დამოუკიდებელი სახე. მისი სიცოცხლისუნარიანობა, როგორც ჩანს, იმან განაპირობა, რომ ის კოლექტიური ხასიათისაა და თავისი ღრმა შინაარსით გულისხმობდა ადამიანების არა მხოლოდ ღვთაებასთან, არამედ

ერთმანეთთან თანაზიარებასაც.

კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა ზოგიერთ კალენდარულ წეს-ჩვეულებასაც ახლდა რიტუალური მსვლელობა. შემსრულებლები სათითაოდ ჩამოუვლიდნენ მოსახლეებს და სიმღერით ასრულებდნენ სპეციალურ ტექსტებს, რომელთა ძირითადი მოტივები იყო დღესასწაულის მილოცვა, დალოცვა, სანოვაგის მოთხოვნა:

„ქრისტე აღსდგა, გვიხაროდეს!
მადლი მახარობელსაო.
რომელსა და რომელსაო?
ჩვენსა მახარობელსაო...

ალათასა, მალათასა,
ხელი ჩაჰკარ კალათასა,
ამოიღე ორი კვერცხი,
ღმერთი მოგცემს ბარაქასა“...

„ჩიტი ღობეზე შემოჯდა
იძახის ქიშმამობასა,
ღმერთმა მრავალ დღეს დაგასწროს
ახალ წელს, ქრისტეს შობასა...

ტყიდან მგელი გამოვარდა,
თხა შეგვიჭამა ნისლაო;
მასპინძელო, გაგვისტუმრე,
სხვაგანაც გვინდა მისვლაო!“ [ქართული ხალხური...1970: 42]

მასპინძელები ცდილობდნენ, უხვად დაესაჩუქრებინათ მომღერლები, რადგან სჯეროდათ, რომ ეს მათ ოჯახებს მოუტანდა სიკეთესა და ბარაქას. მონაწილეები კი შეგროვებული სანოვაგით საერთო სუფრას შლიდნენ და ნადიმობდნენ.

ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებში კარდაკარ სიარულის ჩვეულებას მსგავსი სტრუქტურა და შინაარსი ჰქონდა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ რიტუალის შემსრულებლები სპეკვ პროდუქტს ითხოვდნენ და არა სხვა რაიმე საჩუქარს, რაც სწორედ ამ რიტუალების ნაყოფიერებასთან კავშირზე უნდა მეტყველებდეს. ამავე რიგისაა გაზაფხულზე პირველი ხნულის გატანა, რომელშიც მთელი სოფელი მონაწილეობდა. ამ პროცესში ჩართული იყო შელოცვის მსგავსი ტექსტები, რომლებიც სასურველი შედეგის მისაღებად იყო წარმოთქმული: „ღმერთმა ქნას, თითო მხვნელმა ასი კაცი დააპუროს, მზე და წვიმა თანაბრად იყოს!“ „საკმარისი ნალექი მოვიდეს, მიწა ჯეჯილით დაიფაროს, თავთავი მარცვლებით დამძიმდეს!“ პირველი ხნულის გატანის დღე სადამომდე საზეიმოდ ითვლებოდა. ხალხი ერთად ბრუნდებოდა მინდვრიდან, ერთად ნადიმობდნენ და გართობა-შეჯიბრებებს აწყობდნენ. ყოველი თამაში და შეჯიბრი სიმბოლური დატვირთვისა იყო და საბოლოო ჯამში მიწის ნაყოფიერების გაძლიერებას უწყობდა ხელს [Булатова, 1984:87].

ყველაზე უფრო მასშტაბური საგაზაფხულო დღესასწაულებს შორის იყო ბერიკაობა, ბუნების აღორძინებისა და აგრარული კულტმსახურებისთვის განკუთვნილი მრავალდღიანი სხვადასხვა ეპიზოდისაგან შემდგარი დღესასწაული.

როგორც ზემოთ ნახსენები წეს-ჩვეულებები, დრამატული ეპიზოდებით გამდიდრებული ბერიკაობაც ნაყოფიერების კულტთანაა დაკავშირებული. მასში ჩანს განაყოფიერების, მოსავლისა და საქონლის გამრავლებისკენ მიმართული ხერხები, მდიდარი სამიწათმოქმედო ტრადიციები, საწესჩვეულებო ქმედებები (ცეკვები, ეროტიკული სცენები, ქორწინება) და აღდგენად ღვთაებათა ძირითადი ნიშნები (რუხაძე, 1999: 79-87).

დროთა განმავლობაში კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალში შევიდა იმპროვიზირებული სანახაობები, ნიღბები და სხვა თეატრალური ელემენტები. მონაწილეთა ტანსაცმელში დომინირებდა თხის ან ცხვრის ტყავი, რომელიც რიტუალური შემოსვის რუდიმენტს უნდა წარმოადგენდეს. მსგავსი დღეობები ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხსაც ჰქონდა. დაღესტანში ლაკები სასოფლო სამუშაოების დასრულების შემდეგ გვიანი შემოდგომით მართავდნენ მსვლელობას, რომელსაც „თხის სახით სიარული“ ერქვა, რადგან მთავარი პერსონაჟი იყო თხის ნიღბოსანი ახალგაზრდა. იგი ტანზე იცვამდა თხის ან ცხვრის ტყავს გარედან ბეწვით, ღმუროდა და კიკინებდა. „თხის“ წინამძღოლობით პროცესია მიემართებოდა ეზოდან ეზოში. ამ დროს ბავშვები მღეროდნენ და მასპინძელს ბარაქიანობას უსურვებდნენ:

„სახლი აივსოს მარცვლეულითა და ბრინჯით, ეზო-კარი - საქონლით!

ვინც გაგვიმასპინძლებს, ვაჟი შეეძინოს! არ გაგვიშვავთ ხელცარიელი!“

[Халилов, 1984:65].

ყაზარდოელებსაც ჰქონდათ ანალოგიური საგაზაფხულო დღესასწაული სახელწოდებით „მეაკაიხაჟ“, რაც ნიშნავს „ხვნიდან დაბრუნებას“. მთავარი პერსონაჟი იყო აჟი-ხაფა - „მოცეკვავე თხა“. დღესასწაული იწყებოდა მინდორში, სადაც დასრულდა ბოლო ნაკვეთის ხვნა, აქედან პროცესია მიდიოდა აულში, რომელსაც მიუძღოდა თხის ტანსაცმელში ჩაცმული ადამიანი.

პირველი ხნულის გამტან მეკვლეს ცხვრის ტყაპუჭი ეცვა გარედან თმით დაფარული. სიმბოლურად ბეწვი მიწის მცენარეულ ზედაპირსაც განასახიერებდა და მეკვლეს სამოსი იმ აზრის მატარებელი იყო, რომ მიწისთვის მატყლის მსგავსი ხშირბალახიანობა ანუ მცენარეთა სიუხვე დაეხმებინა. ბერიკას ტანსაცმელიც აუცილებლად თხის ან ცხვრისთმიანი ტყავი იყო, რომელსაც ნიღაბი ემატებოდა და მისი ბეწვი სიუხვის მომტანი იყო. ამიტომ მასპინძელი ცდილობდა, ბერიკასთვის ბეწვი გამოეცალა, ხან თვითონ ბერიკა აძლევდა:

„ცოტა წვერ თვითონ მოგლიჯა, მასპინძელს მისცა მალია,

დალოცა მათი ოჯახი: „გემატოთ ღონე-ძალია“ [რუხაძე, 1999: 120].

ასევე ბარაქიანობასთან იყო დაკავშირებული ჩრდილოეთ კავკასიის ზოგიერთ რეგიონში თხის ნიღბით კარდაკარ სიარული.

კარდაკარ სიარულის ჩვეულებებში აშკარად იკვეთება ნაყოფიერების ღვთაებისადმი მიძღვნილი რიტუალის ნიშნები, ამიტომ მათში ამ ცხოველების ჩართვა არ უნდა იყოს გასაკვირი, რადგან ისინი ნაყოფიერების სიმბოლოებს წარმოადგენენ.

კავკასიის ხალხებში დასტურდება რწმენათა ერთი ფენა, რომელიც დაკავშირებულია ტყავთან, როგორც ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლურ ხატთან. მასვე უკავშირდება იმ ცხოველის სარწმუნოებრივ-მითოსური მნიშვნელობა და საკულტო ღირებულება, რომელსაც ეს ტყავი განეკუთვნება. კავკასიელთა რელიგიურ წარმოდგენებში ასეთ ცხოველად ჩანს ცხვარი / თხა, რომლის ტყავის ჩაცმა რიტუალური შემოსვაა. ის, ვინც ტყავით იმოსებოდა, ფაქტობრივად განასახიერებდა ნაყოფიერების ღვთაებას, რომლის ატრიბუტიც იყო ცხვარი. ხანდახან კი თვითონ ქალღმერთი იღებდა ცხვრის სახეს. ამგვარი კულტისა და ცხვრის ტყავის რიტუალური ფუნქციის არსებობაზე მეტყველებს არქეოლოგიური მონაპოვარი, კედლის მხატვრობა და ცხვრის ან თხის გამოსახულებანი მატერიალური კულტურის ძეგლებზე. ეს კარგად ჩანს ასევე ზღაპრებში, სადაც ცხვარი და სიღარიბე უპირისპირდებიან ერთმანეთს. საქართველოში აღმოჩნდა ძვ. წ. II ათასწლეულით დათარიღებული ქალის თიხის ფიგურა, რომელსაც ცხვრის თავი აქვს. კერებში ნაპოვნია თიხის ცხვრები, ასევე აღმოჩნდა სამლოცველო, რომლის იატაკი მოხატულია ვერძის თავებით და სხვ. [კიკვიძე, 1976: 199].

როგორც აღვნიშნეთ, კარდაკარ ჩამოვლა არ იყო დამოუკიდებელი რიტუალი, არამედ რომელიმე დღესასწაულის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. ამ წეს-ჩვეულების ძირითადი ელემენტები - ყოველ მოსახლესთან მისვლა, რიტუალური დალოცვა (რომლის წარმმართველი შინაარსი იყო ბარაქიანობის სურვილი) და რიტუალური საკვებით დასაჩუქრება - ნათლად მეტყველებს, რომ იგი ნაყოფიერების ღვთაების სახელს უკავშირდებოდა, როგორიცაა პირველი ხნულის გატანა, წვიმის გამოწვევა, ახალი წლის დადგომა. აქ აუცილებლად უნდა

შევნიშნოთ, რომ ძველად ახალი წელი გაზაფხულზე აღინიშნებოდა, როცა ბუნება იღვიძებს და სიცოცხლის ახალი წლიური ციკლი იწყება.

კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალი ძალიან ძველია, იმ დროინდელი, როდესაც ღვთაებებს ჯერ არ ჰქონდათ განსაზღვრული ადგილი სამლოცველოს სახით, არც საკულტო საგნები და კუთვნილი მამულები. ისინი მათ მიერ არჩეულ პიროვნებებს დაჰყვებოდნენ და მათი მეშვეობით ამცნობდნენ ხალხს თავიანთ ნებას [ოჩიაური, 1954: 113]. ეს ადამიანები ქურუმთა წინარესახედ შეიძლება მივიჩნიოთ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველად კარდაკარ სიარულისას მონაწილეებს დაჰქონდათ იმ ღვთაების გამოსახულება, რომელსაც ეძღვნებოდა რიტუალი. ამის მაგალითია კავკასიაში ბევრგან დაფიქსირებული წვიმის გამოწვევის რიტუალი, რომელშიც მონაწილეებს თოჯინა დაჰქონდათ. იგი იმ ქალღმერთის განსახიერება იყო, რომელიც ამინდს მართავდა. მით უმეტეს ეს ითქმის ნაყოფიერების ღვთაებაზე, რომელიც მთელ ბუნებას განასახიერებდა. ამავე დროს ეს უნდა ყოფილიყო გარდამავალი საფეხური რელიგიური წარმოდგენებიდან რელიგიური სისტემის გაფორმების გზაზე, რადგან უკვე იკვეთება ღვთაებათა იერარქია მათი უფროს-უმცროსობისა და გამგებლობის არის მიხედვით. აღსანიშნავია, რომ კარდაკარ ჩამომვლელები არასდროს შედიოდნენ სახლში. ღვთაება, რომლის წარმომადგენლებიც ისინი იყვნენ, სათემო (ან უფრო მაღალი რანგის) სალოცავს წარმოადგენდა, რომელიც მთელ კოლექტივს აერთიანებდა თავისი მფარველობის ქვეშ. ამასთან, სახლებში უკვე ბინადრობდნენ ოჯახის მფარველი სულები - ფუძის ანგელოზები (მოარულ ღვთაებებთან შედარებით უფრო დაბალი რანგის ღვთაებები) [სიხარულიძე, 2006:75]. სახლის შიდა სივრცე მას ეკუთვნოდა და უფროსი ღვთაება მის სამყოფში არ იჭრებოდა. ალბათ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მონაწილეები ეზოს კართან ჩერდებოდნენ და იქ ელოდნენ მასპინძლებს. ამგვარი ჩამოვლით ღვთაება ყოველ ოჯახს ხდიდა დღესასწაულის მონაწილედ. შეიძლება ამოწმებდა კიდევ მათ მზადყოფნასა და გულუხვობას, რომ მერე დამსახურებისამებრ მიეზღო მათთვის.

აღსანიშნავია, რომ კავკასიაში უძველესი მითო-რელიგიური სისტემების ღვთაებები მიწასა და ბუნებას განასახიერებდნენ. იმ დროს შეიძლება ჯერ არც იყო საკულტო ნაგებობანი და შიდა სივრცეში საკულტო ობიექტს მხოლოდ კერა წამოადგენდა. ამიტომ კულტმსახურება ღია ცის ქვეშ სრულდებოდა რომელიმე წმინდა ადგილას ჭალაში, მთასთან ან მთის ფერდობზე, მწვერვალზე, ასევე კარდაკარ ჩამოვლით, რაც თვითონ ღვთაების ჩამოვლა-სტუმრობას ნიშნავდა. ეთაყვანებოდნენ ქვის გამოსახულებებს, რომლებიც ღია ცის ქვეშ იდგნენ, სადაც არც კი იყო შემოსაზღვრული სივრცე. საფიქრებელია, რომ ნებისმიერი ადგილი ითვლებოდა საკრალურად, რადგან ღვთაების კუთვნილება იყო მთელი მიწა. საგულისხმოა, რომ ეს უძველესი რიტუალური პრაქტიკა ისე შეისისხლხორცეს კავკასიელებმა, რომ უფრო განვითარებული რელიგიების პირობებში, როცა ღვთაებებს სამლოცველოებიც ჰქონდათ და კულტმსახურებაც ჰყავდათ, რიტუალების უმრავლესობა მაინც ბუნებაში, ღია ცის ქვეშ სრულდებოდა.

საქართველოში კარდაკარ ჩამოვლის რიტუალი დაუკავშირდა ქრისტიანულ დღესასწაულებს - შობას (ალილო), აღდგომას (ჭონა) - მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ჩანს მისი აგრარულ-მაგიური წარმომავლობა.

როგორც საქართველოში, ისე ჩრდილოეთ კავკასიაში კარდაკარ ჩამოვლის ჩვეულებები დაფიქსირდა და მეცნიერული ინტერესების სფეროში მოექცა XIX-XX საუკუნეებში, როცა მათ უკვე გასართობი და კომიკური ხასიათი ჰქონდათ, მაგრამ სწორედ გროტესკმა შემოინახა მათში ნაყოფიერების უძველესი კულტის ნიშნები.

კარდაკარ სიარულის ძირითადი ელემენტებისა და თანმხლები სიმბოლოების მსგავსება კიდევ ერთი დასტურია ძველად, იბერიულ-კავკასიური ერთობის პერიოდში კავკასიელთა მსოფლმხედველობისა და კულტურის ერთგვაროვნებისა.

ლიტერატურა:

1. Булатова А. (1984). Булатова А.Г., Идеологические представления аварцев, нашедшее отражение в празднике первой борозды – в кн. «Мифология народов Дагестана», Махачкала: изд-во института истории Дагестанского филиала АН СССР.

2. კიკვიძე ი. (1976). კიკვიძე ი., მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტები ძველ საქართველოში, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
3. ოჩიაური თ. (1954). ოჩიაური თ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
4. რუხაძე ჯ. (1999). ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დრესასწაული საქართველოში, თბილისი: გამომცემლობა „ინტელექტი“.
5. სიხარულიძე ქ. (2006). კავკასიური მითოლოგია, თბილისი: კავკასიური სახლის გამომცემლობა.
6. ქართული ხალხური... (1970) ქართული ხალხური სიტყვიერება, ქრესტომათია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
7. Халилов М. (1984). Халилов Х.М., Отражение языческих представлений в обрядах и фольклоре лакцев – в кн. «Мифология народов Дагестана», Махачкала: изд-во института истории Дагестанского филиала АН СССР.

For the History of Ritualistic Practices in the Caucasus

Sikharulidze Ketevan

Ivane Javakhishvili State University, Tbilisi

Abstract

This article examines several calendar customs practiced by the peoples of the Caucasus, particularly those involving door-to-door processions. Folkloric and ethnographic observations reveal that such customs across the region share similar structures and content. Notably, the participants in these processions consistently requested food rather than other gifts — a detail that points to the rituals' connection with fertility cults.

One of the earliest and most prominent of these rituals is *khnuli*, typically held in spring and involving the entire village. The process featured spell-like chants intended to bring about desired outcomes. Among the most elaborate spring festivals was *Berikaoba*, a multi-day celebration with numerous episodes designed to invoke the rebirth of nature and promote agrarian prosperity. Characterized by its dramatic elements, *Berikaoba* is closely associated with the fertility cult.

Over time, the door-to-door rituals incorporated improvisational performances, masks, and other theatrical devices. Participants often wore goat or sheepskin garments, likely remnants of older ritualistic symbolism tied to invasion motifs. Across the Caucasus, leather garments were symbolically linked to fertility deities — a connection supported by archaeological discoveries, wall paintings, and depictions of sheep and goats in material culture.

Both in Georgia and the North Caucasus, these door-to-door customs were documented and studied during the 19th and 20th centuries, at which point they had acquired an entertaining and often comic character. Yet, even in their grotesque forms, they retained traces of ancient fertility rites. The shared structure and symbolic elements of these rituals underscore the common worldview and cultural unity of the Caucasian people

Key words: *Customs, door-to-door walking, leather symbol, fertility cult*